

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10929718>

Qoraqalpoq Davlat Universiteti tarix yonalishi 3-kurs talabasi

Otarbaeva Malika Ongarbaevna

Qoraqalpoq Davlat Universiteti Òzbekiston tarixi òqituvchisi

Seytimbetov Minsizbay

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qadimgi Marg'iyona davlati haqida shuningdek uning tarixi rivojlanishi qadimiy joylari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Marg'iyona, Misr, Doro I, shaxarlar, O'rta Osiyo, Surxon vohasi, Margush, Salavkiylar.*

Jahon tarixidagi ilk davlatlar dehqonchilik kabi ishlab chiqaruvchi xo'jaliklar paydo bo'lgan joylarda shakllandilar. Ming yillar davomida faqat termachilik va ovchilik hisobiga yashab kelgan, dehqonchilikni bilmagan ko'pgina qabilalar va elatlar davlatchilik bosqichiga ko'tarila olmadilar.

Eng qadimgi davlatlar miloddan avvalgi 4-ming yillikda Ikki daryo oralig'ida (Mesopotamiya) va qadimgi Misrda paydo bo'ldi. Bundan 10 ming yillar ilgariyoq bu erda termachilik va ovchilik asosida ekinlarni etishtirishga va yovvoyi hayvonlarni qo'lga o'rgatish - chorvachilikka o'tish boshlanadi. Asta-sekinlik bilan dehqonchilik bu erdan qo'shni hududlarga (Kavkazorti, Eron, O'rta Osiyo, Hindiston, Xitoyga) tarqaladi. Miloddan avvalgi 3-2-ming yillikdayoq Qadimgi Sharq mamlakatlari o'rtasida qalin tarixiy-madaniy aloqalar mavjud edi.

Arxeologik topilmalar shuni ko'rsatmoqdaki, miloddan avvalgi 2-ming yillik o'rtalarida O'zbekiston (Surxon vohasi)da qadimgi dehqonchilik madaniyati rivojlanishi asosida ilk davlatchilikka o'tish jarayoni boshlanadi. Bu jarayon bosqichma-bosqich rivojlanishining o'ziga xos xususiyat va qonunlarga ega edi.

Ilgarigi o'quv qo'llanmalari va darsliklarda ilk davlatlarning shakllanishini ekspluatatsiyaning paydo bo'lishi yoki boshqa kishilar mehnati bilan yaratilgan mahsulotni o'ziniki qilib olishning vujudga kelishi natijasida jamiyatning bir-biriga dushman sinflarga bo'linishi bilan bog'lab tushuntirilar edi. Aslida, turli manbalar ilk davlatchilikka o'tishda boshqacha tarixiy vaziyatni ko'rsatmoqda.

Dastlabki davlatlar alohida makonlar yoki ilk shaharlar hamda ishlov beriladigan erlar va sug'orish tizimi maydoni bilan chegaralangan nisbatan kichik hududda, ya'ni zich o'zlashtirilgan, xo'jalik va ishlab chiqarish maqsadida keng foydalaniladigan qadimgi sug'orma dehqonchilik vohalarida paydo bo'lgan. Bunday vohalar aholisi uchun tashqi harbiy bosqinlardan himoyalani, makonlar va manzilgozlar hududini mudofaa qilish,

sug'orish va dehqonchilik ishlarini tashkil etish, jamoaning ichki va tashqi aloqalarini boshqarib turish masalalarni echish muhim va hayotiy zaruriyat edi.

Shu tariqa, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar taraqqiyoti jamiyatda alohida hurmat-e'tiborga bo'lgan kishilarning ajralib chiqishga olib keldi. Ular ijtimoiy ishlab chiqarishda doimiy band bo'lmasdan, faqatgina ijtimoiy va xo'jalik hayoti ustidan nazorat va rahbarlikni amalga oshirdilar. Lekin, ular na boy-badavlat kishilar, na ekspluatatorlar va na quldorlar edi. Jamiyatda bunday kishilarning ajralib chiqishiga ularning axloqiy xislatlari va obro'-e'tibori sabab bo'lgan xolos. Ammo bu muhit keyinchalikkina alohida to'q oilalarning paydo bo'lishiga olib keldi va asta-sekinlik bilan jamoadagi yuksak hurmatga asoslangan hokimiyat meros tariqasida otadan o'g'ilga o'ta boshladi.

O'rta Osiyoda dastlabki davlat uyushmalari ham dehqonchilik vohalari aholisini chetdan bo'ladigan bosqinchilardan himoya qilish va jamoadagi munosabatlarni huquqiy boshqarib turish uchun tashkil topdi.

O'rta Osiyo xalqlari ajdodlarining ilk davlatchiligi ancha qadim ildizlarda ega. Milliy davlatchiligimiz shakllangan bronza davriga oid birorta yozma ma'lumotlar yo'q. O'zbekistonning bu davrga oid tarixi faqatgina arxeologik tadqiqotlar natijalari asosida yoritilib, ular jamiyat taraqqiyotidagi barcha murakkab jarayonlarni to'liq ochib bera olmaydi.

O'zbekistonning miloddan avvalgi 1 ming yillikning birinchi yarmiga oid tarixi yozma manbalarda qisman yoritilgan. Zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da, ahamoniylar davri mixsimon yozuvlarida va qadimgi Yunon-Rim yozma manbalarida o'lkamizdagi xalqlarning nomlari, alohida joylar, tog'lar, daryolar va ko'llarning nomlari, afsonaviy qahramonlar va podsholarning nomlari, aholining turmushi, dini, madaniyati, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzumi to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud.

Marg'iyona (yun. qadimgi forscha Margush, Avestoda — Mouru, o'rta forschada — Marv) — O'rta Osiyodagi katta tarixiy madaniy viloyat. O'lkaning Aleksandr makedonskiy bosqinidan keyingi tarixiga oid qisqacha ma'lumotlar yunon-rum mualliflarining asarlari va xitoy manbalarida uchraydi. O'rta Osiyoning antik davri yirik tarixiy madaniy o'lkalaridan biri bo'lgan Marg'iyona Turkmaniston Respublikasining Murg'ob vohasi hududida joylashgan. Marg'iyona hududida — eneolit davrida ibtidoiy odamlar yashagan. Miloddan avvalgi2-ming yillik boshlarida Murg'obning yuqori havzasida qadimgi dehqonchilik markazi (Kallali vohasi) vujudga kelgan, bu yerda atrofi minorali mudofaa devori bilan o'ralgan yirik qishloqlar paydo bo'lgan. Ilk temir davri miloddan avvalgi1ming yillik boshlarida viloyatni o'zlashtirish davom etgan. Yirik sug'orish tizimlari barpo qilingan, sun'iy baland tepaliklar ustiga qurilgan qo'rg'onli qishloqsar paydo bo'lgan (Yoztepa, Arvalitepa), ular kichik mulklarning markazi sanalgan. Miloddan avvalgi1ming yillik o'rtasida viloyat markazi janubga, Erkqal'a va Gabr qal'a o'rniga ko'chgan, bu yerda Marg'iyonaning poytaxt shaxri — qadimgi Marv bunyod etilgan. Marg'iyonani Axomaniylar davlati tomonidan bosib olinishi miloddan avvalgi6-asr 2-yarmida Frada boshchiligidagi Martena qo'zg'oloninn keltirib chiqargan. Qo'zgon Doru hukmronligining dastlabki yillarida ayovsiz bostirilgan.

Marg'iyona Baktriya satrapligi tarkibiga kiritilgan. Miloddan avvalgi taxminan 329-yilda Maargiyon Aleksandr tomonidan bosib olingan. Aleksandr bu yerda (Gabr qal'a o'rnida) Aleksandriya shaxriga asos solgan. Miloddan avvalgi 4-asr oxiridan miloddan avvalgi 3-asr o'rtalarigacha Marg'iyona Salavkiylar davlatiga tobe bo'lgan. Viloyat markazi qilib Marg'iyonadagi Antioxiya shaxri olingan. Yunon-Baqtriya podsholigi barpo etilgach, Marg'iyona ma'lum vaqt uning satrapiyalaridan biri bo'lgan. Miloddan avvalgi 2-asrning 2-yarmida Marg'iyona Parfiya tarkibiga kirgan. Milodiy 1-asrning 2-yarmidan — 3-asr boshigacha bu yerda mahalliy shoh Sanobarning avlodlari sulolasi qaror topgan. Milodiy 3-asr 2-choragidan — 4-asr o'rtasigacha Marg'iyona Sosoniylar davlatiga bo'ysungan. 651-yilda Marg'iyonani arablar fath etgan.

Marg'iyonaning antik davri moddiy madaniyati XIX asrning oxiri va XX asrning boshlaridagi arxeologiyaga havasmand olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelgan. O'lka arxeologiyasini ilmiy jihatdan o'rganish ishlari ikkinchi jahon urushidan keyin Janubiy Turkmaniston arxeologik kompleks ekspeditsichsi (YUTAKE) tashkil etilgandan so'ng boshlanadi. O'rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi O'zMU) "O'rta Osiyo arxeologiya" kafedrasini ilmiy jamoasi 30 yildan ortiq davr mobaynida vohaning antik davri markazi bo'lgan Gyaurqal'a va Erkqal'a yodgorliklarida keng ko'lamdagi arxeologik qazishmalarni olib boradilar. Mazkur tadqiqot ishlarida kafedra arxeolog olimlaridan M.E.Masson Z.I.Usmanova, M.I. Filanovich va boshqalarning xizmatlari katta. Mahalliy arxeologlardan D.Durdiev va antikshunos arxeolog olim G.A. Kosholenkolar ham vohadagi boshqa bir arxeologik yodgorliklarni o'rganishga o'z hissalarini qo'shishgan.

O'lkada saqlanib qolgan antik yodgorliklar arxeologik belgilariga ko'ra qadimgi shaharlar va qadimgi dehqon jamoalarining qishloqlarini tashkil etadi.

Vohada antik dariga oid manzilgohlaridan Gyaurqal'a, Erkqal'a, Ko'hna Kishman, Jintepa, Takirjatepa, Durnali va Devqal'a kabi yodgorliklar arxeologik jihatdan yaxshi o'rganilgan. Ulardan eng yirigi Gyaurqal'a va Erkqal'a hisoblanib, mil.av. I ming yillikning o'rtalaridan boshlab shakllangan. Bu davrda o'lkaning ma'muriy markazi Gyaurqal'a manzilgohida arki esa Erkqal'a o'rnida rivojlangan. Manzilgoh to'g'ri to'rtburchak shaklda bo'lib, maydoni taxminan 90 ga tashkil etadi. Shaharda to'rtta darvoza bo'lib, bir-biri bilan kesishgan ikkita asosiy ko'cha bo'lgan. Shahar to'g'ri to'rtburchak burjlar bilan kuchaytirilgan qalin muhofaza devorlari bilan o'rab olingan. Devorlari antik davri standartidagi xom —ishtlardan barpo qilingan. Gyaurqal'ada shaharlikliklar mahallalaridan tashqari, tegirmonchilar mahallasi, kulolchilik xumdoni, temirchilik ustaxonalarining o'rni aniqlangan. Yodgorlikda buddaviylik ibodatxonasining o'rni ochib o'rganilgan. Uning hovlisida stupa joylashgan. SHaharda hayot ilk o'rta asrlar davriga qadar davom etadi.

Boshqa bir yirik shahar markazlaridan Ko'xna Kishmana ham yaxshi o'rganilgan. U ahamiyatiga ko'ra vohada Marvdan keyingi (may.112 ga.) shahar harobasi hisoblanadi. Marg'iyonaning antik davri imoratlari to'g'ri to'rtburchak (50x50x10) kvadrat (40x42x10) g'ishtlar va paxsadan barpo qilingan. Sapol idishlari tez aylantiradigan charxda ishlangan. Yodgorliklardan temirdan ishlangan ro'zg'or anjomlari, mehnat qurollari va qurol yaro-lar

yasalgan. Shuningdek, zeb-ziynat buyumlari, ayol va ma'buda tasvirlari berilgan terrakotik haykalchalar qadimgi marg'iyonaliklarning boy moddiy madaniyatidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.Karimov " Yuksak manaviyat yengilmas kuch". 2008-yil
2. Karim Shoniyozov. "O'zbek xalqining shakllanish jarayoni". T., "Sharq", 2001, 200—266 bet
3. Azamat Zie "O'zbek davlatchiligi tarixi" 2000-yil
4. R.H.Murtazayeva. "O'zbekiston tarixi". T., "O'AJBNT", 2003, 380-bet.
5. R.Shamsutdinov, Sh.Karimov. "Vatan tarixi". 1-qism. T., "Sharq", 2010, 299-320-bet.
6. Ahmadali Asqarov. "O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi".T., "Universitet", 2007, 139-158-165 bet. Ал-Комил. VII/279